

Warszawa, 5 sierpnia 2025

dr hab. Joanna Krakowska, prof. IS PAN
Instytut Sztuki PAN
Długa 26/28
00-950 Warszawa
joanna.krakowska@ispan.pl
tel. 602 500 832

Recenzja w postępowaniu habilitacyjnym
dr Barbary Świąder-Puchowskiej
ze szczególnym uwzględnieniem rozprawy habilitacyjnej
Dosięgnąć nieba. Teatr Snów

Dr Barbara Świąder-Puchowska jest teatrolożką, badaczką teatru niezależnego w Trójmieście, adiunktką zatrudnioną od 2006 roku w Zakładzie Kulturoznawstwa Instytutu Badań nad Kulturą Uniwersytetu Gdańskiego. Ukończyła filologię polską na Uniwersytecie Gdańskim i odbyła studia magisterskie na Wiedzy o Teatrze w Akademii Teatralnej w Warszawie. Poza pracą naukową i dydaktyką akademicką zajmowała się praktyką teatralną, animacją kultury, działalnością kulturalną, pracą dziennikarską, redakcyjną, recenzencką i popularyzatorską. Jej biografia zawodowa jest wyjątkowo spójna, zainteresowania badawcze rozwija konsekwentnie od lat, co składa się na dorobek naukowy o wyraźnym profilu i merytorycznej trajektorii, którą można prześledzić zarówno w zatrudnieniach, jak i w publikacjach.

Habilitationka jest już niemal od dekady kronikarką i badaczką trójmiejskiego teatru niezależnego i jest to główny nurt jej pracy naukowej. Dodatkowo w istotny sposób zajmowała się dramaturgią Hanocha Levina, któremu poświęciła szereg artykułów i analiz. Zainteresowania skupia także na szeroko rozumianym polskim teatrze współczesnym, który obserwuje, analizuje i komentuje w wystąpieniach konferencyjnych, okazjonalnych publikacjach naukowych, popularnonaukowych i w publicystyce. Zapoznawszy się z osiągnięciami Barbary Świąder-Puchowskiej, mogę odpowiedzialnie stwierdzić, że jest to bardzo świadomie kształtowany dorobek, na który składa się starannie gromadzony i przetwarzany kapitał wiedzy i konsekwentnie stanowiony zasób dyskursywnych praktyk.

Poddając bardziej szczegółowemu omówieniu monografię naukowe Habilitationki – zarówno *Myślenie obrazem*, jak i przede wszystkim książkę o Teatrze Snów zatytułowaną *Dosięgnąć nieba* – chciałabym również docenić publikacje w monografiach zbiorowych i czasopismach naukowych, a także wystąpienia konferencyjne, będące niejednokrotnie przygotowaniem, zapowiedzią, kontynuacją, odpryskiem czy pobocznym nurtem długofalowych badań nad teatrem niezależnym. Nie bez znaczenia dla tych prac i publikacji jest silne zakorzenienie Autorki w trójmiejskim życiu kulturalnym i teatralnym, o czym świadczą jej organizacyjne, animacyjne, eksperckie i edukacyjne zaangażowania, szczegółowo wyliczone w Autoreferacie i Wykazie osiągnięć. Wspominam o tym, ponieważ u podstaw pracy naukowej Barbary Świąder-Puchowskiej leży bez wątpienia głęboka znajomość środowiska, kontekstów i struktur, w ramach których funkcjonowały trójmiejskie teatry niezależne. Przy czym przez konteksty i struktury rozumiem także uwzględnienie w nich

teatrów publicznych jak Teatr Wybrzeże, któremu Autorka poświęciła należną uwagę w swoim dorobku, czy Gdański Teatr Szekspirowski, z którym współpracowała.

Ten umocowany w lokalności aspekt pracy naukowej Barbary Świąder-Puchowskiej wydaje mi się szczególnie ważny, nie tylko dlatego, że budzi zaufanie do jej kompetencji, rzetelności, strukturyzacji materiału, interpretacji i wniosków, ale także sprawia, że jej dorobek stanowi istotne uzupełnienie luki w narracjach na temat współczesnego teatru w Polsce zarówno w głównym nurcie, jak i w odniesieniu do teatrów niezależnych, offowych, alternatywnych. Byłoby jednak błędem nie zwrócić uwagi także na niebezpieczeństwa, jakie czyhają na badaczkę nazbyt mocno uwikłaną w lokalność, a zarazem lojalność wobec własnego środowiska i lokalnej społeczności, do której się przynależy i wobec której nie zawsze udaje się zachować badawczy dystans. Nie jest to problem ani nowy, ani wyjątkowy – nie musi być też w żadnym razie źródłem czy pretekstem do podejrzliwości czy krytycznego oglądu, wiedza bowiem (a zwłaszcza interpretacja) jest zawsze usytuowana, a zatem gromadzona i przedstawiana z określonych pozycji. Wykaz osiągnięć naukowych i popularyzatorskich Barbary Świąder-Puchowskiej nie tylko zatem stanowi przekonujący dowód na wkład jej dorobku w rozwój dyscypliny, ale pozwala także poznać, ustalić i zrozumieć perspektywę, z jakiej został wytworzony.

Bardzo interesujący w kontekście powyższych uwag wydaje mi się fakt, że początki pracy naukowej Barbary Świąder-Puchowskiej, czyli jej praca doktorska obroniona w 2006 roku pod kierunkiem prof. dr hab. Michała Błażejewskiego, dotyczyły zakopiańskiego Teatru Witkacego: *Teatr Witkacego w Zakopanem. W poszukiwaniu „trzeciej drogi” teatru*. Pracę poprzedziła

publikacja książki *W metafizycznej dziurze. Teatr Witkacego w Zakopanem* (słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2004), która ukazała się na dwudziestolecie teatru i zawierała rozmowy z jego twórczyniami i twórcami oraz obfitą dokumentację faktograficzną, fotograficzną i bibliograficzną. Zaryzykuję twierdzenie, że ta praca z archiwami teatru oraz praktyka w prowadzeniu rozmów, a potem dyskursywizacja rezultatów tych wszechstronnych kwerend stanowiła dla Habilitantki prawdziwą szkołę metodologiczną i historycznoteatralną, z doświadczeń której czerpała w następnych latach, prowadząc kolejne projekty badawcze już na przeciwległym krańcu Polski. Kładę na to nacisk także dlatego, że Teatr Witkacego w Zakopanem jest doskonałym przykładem owej tytułowej „trzeciej drogi”, różnej od teatru państwowego i repertuarowego, a zarazem od teatru alternatywnego w swoich najlepiej znanych nam formach. Był/jest instytucją pośrednią, o specyficznej organizacji i proveniencji, przełamującej pewien schemat w polskim systemie teatralnym. Przyjrzenie się bliżej jego formule (artystycznej, zespołowej, organizacyjnej, środowiskowej) i recepcji, negocjowaniu między tym, co systemowe a tym, co właściwe teatrowi offowemu, stanowić musiało doskonałe rozpoznanie, tło, podstawę, background do badania tego, co alternatywne i offowe.

Rezultatem tych badań, prowadzonych już po doktoracie, jest monografia *Myślenie obrazem. Gdańskie teatry plastyków w latach 50. i 60. XX wieku* (2018) oraz szereg towarzyszących jej artykułów. W swojej zasadniczej części książka jest opracowaniem historii i działalności pięciu teatrów Wybrzeża: Teatrzyku Bim-Bom, Teatru Rąk Co To, Cyrku Rodziny Afanasjeff, Teatru Galerii i Teatru A, działających w okresie PRL – od 1954 do 1973 roku. Przy czym Autorka nadaje im stosunkowo rozległy kontekst

społeczno-kulturowy, odnotowując zjawiska kształtujące życie teatralne, omawiając formacje pokoleniowe, inspiracje filmowe, lokalną geografię i przemiany instytucji publicznych Wybrzeża oraz artystyczne tendencje o wyraznie interdyscyplinarnym charakterze, które zaważyły na siłach i środkach omawianych zespołów teatralnych. Barbara Świąder-Puchowska posługuje się w odniesieniu do nich określeniami „teatry studenckie” i „teatry plastyczne”, przy czym żadne z tych określeń nie jest do końca adekwatne, lecz raczej umowne i używane potocznie.

Kwestia tych terminów, a zwłaszcza „teatru plastycznego” czy „teatru narracji plastycznej” powróci w monografii poświęconej Teatrowi Snów wraz z wątpliwościami, czy nie jest to mimo wszystko kategoria już wyłącznie historyczna, a więc dzisiaj anachroniczna, czy wręcz alienująca. Współczesne metodologie wydają się raczej traktować teatr i jego środki integralnie, także w jego hybrydycznych, wielotworzywowych, intermedialnych formach, nie kładąc bynajmniej nacisku na warstwę słowną/tekstową przedstawień. Mniejszą chyba także wagę przywiązuje się do przypisywania przedstawień do określonych gatunków – muzycznych, choreograficznych, wizualnych, przyjmując raczej, że problematyka i estetyka performatywności jest transdyscyplinarna i wielotworzywowa. Rozumiem oczywiście założenie Autorki książki *Myślenie obrazem* o „gdańskich teatrach plastyków”, że skoro tworzyli je właśnie „plastycy”, ludzie związani z gdańską Państwową Wyższą Szkołą Sztuk Plastycznych, ta etykieta jest uprawniona nie tylko historycznie, ale i tożsamościowo, choć myślenie o ich dokonaniach można by przecież uwspółcześnić.

Obudowując kontekstami działalność teatrów, traktowanych zarówno łącznie, jak i indywidualnie, Autorka zatacza stosunkowo

rozległe kręgi, stawiając zdecydowanie na szerokość a nie głębokość kontekstów, rezygnując z niuansów i wnikliwego przyglądania się uwarunkowaniom działalności instytucjonalnej. Nie zagłębia się w uwikłania, komplikacje personalne, relacje z władzą, perturbacje cenzorskie ani okoliczności funkcjonowania tych zespołów w systemie centralnego zarządzania kulturą. Rezygnacja z kwerend w archiwach państwowych, partyjnych, miejskich oraz w archiwum Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk wydaje mi się poważnym błędem, choć nie ma oczywiście gwarancji, że ich plon byłby szczególnie obfity.

Pisząc o offowych teatrach i kabaretach Wybrzeża działających przed ponad półwieczem Autorka posługuje się przede wszystkim istniejącymi publikacjami na ich temat oraz rozległą literaturą dotyczącą kultury tamtego czasu. Wykorzystuje zatem wiedzę zastaną, choć rozproszoną. Korzysta także ze zbiorów Jerzego Afanasjewa przechowywanych w Bibliotece Gdańskiej, przeprowadzonych przez siebie rozmów i artykułów prasowych. Wykorzystane publikacje i materiały powalają na nakreślenie szerokiej panoramy zjawisk i wpisanie omawianych teatrów w rozległe konteksty, przy dyskusyjnym założeniu, że lokalność (a nie na przykład czasowość) wytwarza ich generyczne podobieństwo.

Niedostatek źródeł, a także przemyśleń na temat historycznych kontekstów działalności tych teatrów, rezygnacja z wnikliwości na rzecz ogólnikowej rozległości opisu w znaczący sposób upraszczają czy spłaszczają obraz rzeczywistości i zróżnicowanych uwarunkowań politycznych decydujących o funkcjonowaniu (a także na przykład o zamykaniu) teatrów alternatywnych w kolejnych okresach. Niedobór materiałów źródłowych nie pozwala przyjrzeć się dokładniej przemianom

mentalnym zachodzącym od połowy lat pięćdziesiątych do początków epoki Gierka, a tym samym przemianom sposobów komunikowania się sceny z widownią ponad głowami urzędników i decydentów. Nie zmienia to oceny, że książka *Myślenie obrazem* stanowi kompendium wiedzy faktograficznej i nader pożyteczny przewodnik po teatrach offowych Wybrzeża w okresie odwilży, małej stabilizacji i rozkwitu teatru studenckiego, choć pozostawia niedosyt w odniesieniu do analizy historycznej.

Poświęciłam stosunkowo dużo uwagi tej autorskiej monografii, która poprzedza książkę *Dosięgnąć nieba. Teatr Snów* (2021), stanowiącą główne osiągnięcie naukowe Autorki i podstawę ubiegania się o habilitację, nie tylko dlatego, że rozprawa habilitacyjna wydaje się poniekąd naturalną kontynuacją książki *Myślenie obrazem* i stojącej za nią metodologicznej formuły, lecz także dlatego, że powieliła pewne założenia, które wzbudziły moje wątpliwości.

Przede wszystkim jednak należy podkreślić, że *Dosięgnąć nieba. Teatr Snów* to ważna, interesująca, pod wieloma względami wnikliwa i staranna monografia jednego z najstarszych polskich teatrów ulicznych. Autorka podjęła się tu pracy dokumentacyjnej, zbierając szczegółowe materiały na temat tej grupy i jej założycieli, prześledziła i opisała teatralne i literackie inspiracje artystyczne oraz nakreśliła możliwe porządki, w ramach których o Teatrze Snów można rozmawiać (teatr alternatywny, teatr studencki, teatr uliczny, festiwale teatru ulicznego), a także – czy może przede wszystkim – podała opisowi i oryginalnej interpretacji kilkanaście najważniejszych spektakli, z których wyprowadziła wspólne motywy i wskazała środki stanowiące o idiolekcie grupy. Habilitantka wpisała przy tym Teatr Snów w niezmiernie szeroki kontekst teatru alternatywnego w Polsce i na świecie, ze

szczególnym uwzględnieniem gdańskich teatrów studenckich, ale także inspiracji płynących od klasyków teatru awangardowego, wobec których osoby tworzące teatr alternatywny zazwyczaj się określają. To nader szerokie spektrum inspiracji przytoczonych przez Autorkę nie zawsze wydaje się uzasadnione, ma raczej charakter serwitutów wobec osób, zjawisk i tradycji wywodzących się z lat sześćdziesiątych, których historia teatru alternatywnego nie może pominąć, ale których wpływ na współczesnych twórców bywa deklaracyjny i nie zawsze udokumentowany. Natomiast Bruno Schulz jako twórczy patron grupy przedstawiony tu został w sposób wnikliwy, konkretny i przekonujący. Równie udane są wieloaspektowe opisy spektakli i ich specyficznych środków oraz analizy metaforyki i artystycznych walorów trudnych rozwiązań technicznych.

Podobnie jak w odniesieniu do studenckich teatrów Wybrzeża w książce *Myślenie obrazem* Autorka nie zdecydowała się sięgnąć do państwowych archiwów i praktycznie pominęła szczególny aspekt historyczny powstania Teatru Snów w okresie newralgicznym dla polskiego teatru, kultury i życia społecznego. „Twórcy teatru [...] za datę jego utworzenia uważają 1986 rok [...] jednak zespół działał już od 1983 roku” – pisze Barbara Świąder-Puchowska. Zespół działa i ma wówczas swoją siedzibę w Gdańsku na osiedlu Zaspą, które w świadomości ogółu nie było w owym czasie lokalizacją neutralną. Nie dowiadujemy się jednak, czy ma to dla teatru i jego funkcjonowania znaczenie. Nie dowiadujemy się także, na jakich zasadach teatr powstał i jak był finansowany, ani w latach osiemdziesiątych ani później, gdy zmieniał siedziby i formy organizacyjne. Nie do końca wyjaśnione pozostają sprawy personalnego składu zespołu, który podlega wielu zmianom. Po lekturze pozostaje wrażenie, że Autorka

świadomie unika wątków kłopotliwych, konfliktowych czy trudnych, co można by uszanować, gdyby taka decyzja nie pozostawała w niedomówieniu.

Doceniam jednak w pełni monograficzny walor książki Barbary Świąder-Puchowskiej, jej merytoryczną zawartość i widoczne autorskie zaangażowanie. Podobnie jednak, jak w wypadku *Myślenia obrazem*, mam poczucie, że szeroka perspektywa, w jakiej Autorka osadza przedmiot swych badań oraz efektywność analiz artystycznych nie pozwalają dostrzec niuansów funkcjonowania zespołów, a ich działalność wymyka się jakiegokolwiek krytycznej ocenie, nie pozwalając zrozumieć ani mechanizmów recepcji ani szerszego rezonansu społecznego, który miał teatr w ciężkich czasach.

Ten niedosyt i spisane tu wątpliwości nie wpływają jednak na ostateczną rekomendację: dorobek Barbary Świąder-Puchowskiej wnosi oryginalny wkład w badania nad polskim teatrem alternatywnym. Monografie, a zwłaszcza *Dosięgnąć nieba. Teatr Snów*, wypełniają istotne luki wiedzy i otwierają możliwości dalszej dyskusji nad dorobkiem i przesłaniem polskiej alternatywy.

Tym samym wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

